

**РОЗДІЛ V. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ
ЗАВДАННЯМ З КУРСУ «ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ (ПРАКТИЧНА
ПСИХОЛОГІЯ)» (О.В. Мазяр)**

**5.1. БАЗОВА МЕТОДИКА ДО КУРСУ
«ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ (ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ)»**

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
Карта спостережень Д. Стотта	Практикум з психодіагностики / Укладачі: Музика О.О., Остринська В.М., Остринський В.В. – 2-ге вид., виправлене та доповнене. – Житомирський державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2000. – С. 114-121.	Рабочая книга школьного психолога / Под редакцией И.В. Дубровиной. – М.: Просвещение, 1991. – 196 с. Мурзенко В. А. Психологический анализ личностно-поведенческой структуры так называемых «трудных» детей в условиях массовой школы (в связи с задачами психокоррекционной работы) // Автореферат на соискание ученой степени кандидата психологических наук. – Л., 1979. Регуш Л.А. Практикум по наблюдению и наблюдательности. – СПб.: Питер, 2001. – С. 57-72.

Теоретичні засади та історія виникнення

Д. Стотт вважає, що задача виділення типів «важких» дітей є малопродуктивною. З його точки зору, більш ефективним є шлях ретельної фіксації різноманітних форм поведінки, які свідчать про погану пристосованість дитини до школи.

В основі методики Д. Стотта лежить фіксація форм дезадаптованої поведінки за результатами тривалого спостереження за дитиною. Методика одержала назву «Карти спостережень». Важливо відзначити, що психолог може як сам проводити таке спостереження, так і використовувати досвід спостереження, знання дитини педагогом. Опора на досвід учителів, вихователів, класних керівників – осіб, які протягом тривалого часу постійно спілкуються з дітьми, спостерігають за ними у різноманітних ситуаціях, є в роботі психолога надзвичайно важливою. Зазвичай багатством цього досвіду педагог користується інтуїтивно, і передача його іншому (наприклад, новому педагогу або шкільному психологу) є достатньо складною задачею. Карта спостережень Д. Стотта істотно полегшує таку можливість.

На думку Д. Стотта, спостерігачу необхідно надати готові зразки, щоб уникнути довільності в спостереженні і способі реєстрації його результатів й одержати такі матеріали спостереження, які були б достатньо однозначні, зрозумілі і не мали ніяких готових висновків. Тому при упорядкуванні «Карти спостереження» були дотримані такі вимоги:

- виділення однозначних, відносно елементарних фрагментів поведінки

дитини;

- групування цих фрагментів у певні синдроми, здійснення їх класифікації;
- визначення взаємозв'язків між цими фрагментами.

Відповідно до задуму Д. Стотта, ці фрагменти поведінки не вибираються теоретично, а беруться з життя, є суто емпіричними.

Сфера застосування

«Карта спостереження» Д. Стотта призначена для дослідження учнів, дезадаптованих до умов школи. Можна виділити два типи дезадаптованих учнів: 1) які самі відчувають труднощів і створюють труднощі для інших (вчителів, технічного персоналу, школярів), так звані «важкі діти»; 2) яким самим у школі важко, але вони не створюють проблем для інших.

Заповнюватися «Карта спостереження» може педагогом або вихователем, узагалі людиною, що добре знає дитину. Проте інтерпретація даних і встановлення діагнозу шкільної дезадаптації потребує спеціальної психологічної підготовки, тому повинна здійснюватися психологом. Слід зазначити, що суб'єктивна думка педагога про дитину може не збігатися з діагнозом, який ставить психолог на основі заповненої цим педагогом «Карти спостереження». Досвід застосування «Карти спостереження» показує, що, як правило, думка педагога і діагноз психолога не суперечать одне одному. Натомість використання «Карти спостереження» дозволяє виключити зайвий суб'єктивізм педагогічної характеристики і дає більш детальну, об'єктивну картину особливостей розвитку особистості і поведінки.

«Карта спостереження» спрямована на тонку діагностику тих психічних порушень, які є характерними для конкретної дитини. Це дозволяє оцінити «Карту спостереження» як важливий інструмент для реалізації індивідуального підходу до учнів.

Надзвичайно важливим аспектом застосування «Карти спостереження» є її «навчальний ефект». Тому що програмоване спостереження, яке можна проводити, спираючись в якості орієнтирів на систему виділених у «Карті спостереження» симптомів або фрагментів поведінки, тренує здібності планувати роботу з дітьми у самого спостерігача, що може бути корисним як для шкільного психолога, так і для педагога, вихователя.

Опис методики

«Карта спостереження» включає 198 фрагментів фіксованих форм поведінки, про наявність або відсутність яких у дитини повинен судити спостерігач, який заповнює карту. Ці фрагменти згруповані у 16 симптомокомплексів.

У реєстраційному бланку закреслюються ті цифри, що відповідають формам поведінки (фрагментам), які є найбільш притаманними конкретній дитині. Центральна вертикальна лінія відділяє більш важкі порушення (праворуч – непристосованість) від менш важких (ліворуч – порушення).

У бланку номери симптомів не завжди йдуть один за одним, їхнє розташування залежить від значимості того чи іншого симптому (фрагмента поведінки) для визначення синдрому. Наприклад, у синдромі Д симптоми 9 і 10 знаходяться зліва, а симптом 8 – справа від вертикальної лінії. Це означає, що

симптом 8 вказує про більш серйозне порушення по відношенню до синдрому Д. При підрахунку симптом, який знаходиться зліва від вертикальної лінії, оцінюється 1 балом, справа – 2 балами. Підраховується сума балів по кожному синдрому і загальний «коефіцієнт дезадаптації» за сумою балів усіх синдромів.

Велике число закреслених фрагментів поведінки дитини (у порівнянні з іншими дітьми) дає можливість зробити висновок про серйозні порушення в розвитку її особистості і в поведінці, а також визначити ті синдроми, які в першу чергу вказують на ці порушення.

На початку опису кожного із симптомомокомплексів дається їх аббревіатурне позначення (НД, Д, З і т.д.) і ключ, який у ході практичного використання доцільно не включати в текст методики, а мати окремо, застосовуючи тільки в процесі опрацювання.

Структура заповненої «Карти спостереження» може бути різноманітною. По-перше, може бути виділеною велика кількість фрагментів поведінки, що відноситься лише до декількох синдромів. По-друге, велика кількість підкреслених фрагментів може бути і при відсутності якогось домінуючого синдрому. По-третє, можна зустріти відносно невелику кількість підкреслених фрагментів, але таких, що свідчать про важкі порушення поведінки. Нарешті, по-четверте, спостерігаються ізольовані підкреслені фрагменти. Аналіз структури «Карти спостереження», синдромів, що домінують (у випадку їхньої наявності), особливостей підкреслених фрагментів поведінки дозволяє зрозуміти природу і прояви дезадаптації школяра і намітити шляхи корекції.

Кожен симптомомокомплекс може бути умовно розбитий на 5 інтервалів:

- 0-20 % – слабка вираженість цієї якості;
- 21-40 % – помітна вираженість;
- 41-60 % – сильна вираженість;
- 61-80 % – дуже сильна вираженість;
- 81-100% – надмірна вираженість якості, коли вона вже переростає в іншу якість (наприклад, бережливість переростає в жадібність).

За даними В.А. Мурзенко (дослідження проводилося в V-VIII класах середніх шкіл), «коефіцієнт дезадаптації» основної частини вибірки перебуває у межах від 6 до 25 балів; у 21 % вибірки «коефіцієнт дезадаптації» перевищує 25 балів, що свідчить про значну серйозність порушення механізмів особистісної адаптації – такі діти перебувають вже на межі клінічних порушень і потребують спеціальної допомоги, аж до втручання психоневролога. Щодо 5,5 % учнів можна скоріше говорити про ситуативні реакції, ніж про стійкі особистісні обумовленості.

Аналіз структур заповнених «Карти спостереження» показав, що типовою є структура, за якої виділяється домінуючий синдром, іноді група синдромів. Виділено такі частоти розподілу домінуючих синдромів: V. «Ворожість у ставленні до дорослого» – 34,4 %; VII. «Недостатність соціальної нормативності» – 22,2 %; III. «Заглиблення в себе» – 12,5 %; II. «Депресія» – 11,1 %; VIII. «Ворожість до дітей» - 11,1 %; I. «Недовіра до нових людей, речей, ситуацій» – 8,3 %.

Карта Д. Стотта

Прізвище, ім'я _____ Вік _____ Дата _____

НЕПРИСТОСОВАНІСТЬ												ПОРУШЕННЯ															
НД	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16											
			Д	1	2	3	4	5	6	7	9	10	8	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20				
				З	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13										
ТВ	1	2	3	4	5	6	7	9	11	13	15	8	10	12	14	16											
	ВВ	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24		
		ТД	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	11	12	13	14	15										
		А	1	2	3	4	5	6	8	9	10	11	7	12	13	14	15	16									
		Н	1	3	4	5	6	7	8	9	10	11	2														
					ВД	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10												
				ЕН	1	2	3	4	5	9	10	6	7	8	11	12											
							НС	2	3	4	1	5	6	7													
				С	1	2	3	4	5	6	7																
								СР	1	2	3																
					РВ	1	2	3	4	5	6	7															
Х	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14													
							Ф	1	2	4	5	3															

Таблиця переводу сирих балів у відсотки

Сирі бали	Симптомокомплекси шкільної дезадаптації у відсотках															
	НД	Д	З	ТВ	ВВ	ТД	А	Н	ВД	ЕН	НС	С	СР	РВ	Х	Ф
1.	4	3	5	5	3	5	5	8	7	6	9	14	25	11	6	17
2.	9	6	11	10	5	10	9	17	13	12	18	29	50	22	12	33
3.	13	10	16	14	8	14	14	25	20	18	27	43	75	33	19	50
4.	17	13	21	19	11	19	18	33	27	24	36	57	100	44	25	67
5.	22	16	26	24	13	24	23	42	33	29	45	71		56	31	83
6.	26	19	32	29	16	29	27	50	40	35	55	86		67	37	100
7.	30	23	37	33	18	33	32	58	47	41	64	100		78	44	
8.	35	26	42	38	21	38	36	67	54	47	73			89	50	
9.	39	29	47	43	24	43	41	75	60	53	82			100	56	
10.	43	32	53	48	26	48	45	83	67	58	91				62	
11.	48	35	58	52	29	52	50	92	73	65	100				69	
12.	52	39	63	57	32	57	55	100	80	71					75	
13.	57	42	68	62	34	62	59		87	76					81	
14.	61	45	74	67	37	67	64		93	82					87	
15.	65	48	79	71	40	71	68		100	88					94	
16.	70	52	84	76	42	76	73			94					100	
17.	74	55	89	81	45	81	77			100						
18.	78	58	95	86	47	86	82									
19.	83	61	100	90	50	90	86									
20.	87	65		95	53	95	90									

21.	91	68		100	55	100	95									
22.	96	71			58		100									
23.	100	74			61											
24.		77			63											
25.		81			66											
26.		84			68											
27.		87			71											
28.		90			74											
29.		94			76											
30.		97			79											
31.		100			82											
32.					85											
33.					87											
34.					89											
35.					92											
36.					95											
37.					97											
38.					100											

Карта спостережень

I. НД – недовіра до нових людей, речей, ситуацій.

Це веде до того, що будь-який успіх вартує дитині величезних зусиль. Від 1 до 11 – менш помітні симптоми; від 12 до 17 – симптоми явного порушення.

1. Розмовляє з учителем тільки тоді, коли перебуває з ним наодинці.
2. Плаче, коли йому роблять зауваження.
3. Ніколи не пропонує іншим допомоги, але охоче допомагає, якщо його про це попросять.
4. Дитина «підлегла» (погоджується на «програшні» ролі, наприклад, під час гри бігає за м'ячем, у той час як інші спокійно на це дивляться).
5. Занадто тривожний, щоб бути неслухняним.
6. Бреше з страху.
7. Любить, якщо до нього виявляють симпатію, але не просить про неї.
8. Ніколи не приносить учителю квітів або інших подарунків, хоча його товариші часто це роблять.
9. Ніколи не приносить і не показує вчителю знайдених ним речей або якихось моделей, хоча його товариші часто це роблять.
10. Має тільки одного хорошого друга і, як правило, ігнорує інших хлопчиків і дівчаток у класі.
11. Вітається з учителем тільки тоді, коли той зверне на нього увагу. Хоче бути поміченим.
12. Не підходить до вчителя за власною ініціативою.
13. Занадто сором'язливий, щоб попросити про щось (наприклад, про допомогу).
14. Легко стає «нервовим», плаче, червоніє, якщо йому ставлять запитання.
15. Легко усувається від активної участі в грі.
16. Говорить невиразно, бурмоче, особливо тоді, коли з ним вітаються.

II. Д – депресія.

У більш легкій формі (симптоми 1-6) час від часу спостерігаються різного роду перепади активності, зміна настрою. Наявність симптомів 7 і 8 свідчить про схильність до дратівливості і фізіологічного виснаження. Симптоми 9-20 відображають більш гострі форми депресії. Пункти синдрому Д, як правило, супроводжуються наявністю синдромів ВВ і ТВ (див. IV і V), особливо в крайніх формах депресії. Цілком ймовірно, вони дійсно репрезентують елементи депресивного виснаження.

1. Під час відповіді на уроці іноді старанний, іноді ні про що не піклується.
2. У залежності від самопочуття або просить про допомогу у виконанні шкільних завдань, або ні.
3. Поводиться дуже по-різному. Старанність у навчальній роботі змінюється майже щодня.
4. В іграх іноді активний, іноді апатичний.
5. У вільний час іноді виявляє повну відсутність інтересу до чого б то не було.
6. Виконуючи ручну роботу, іноді дуже старанний, іноді ні.

7. Нетерплячий, втрачає інтерес до роботи по мірі її виконання.
8. Розсерджений, «впадає у сказ».
9. Може працювати на самоті, але швидко втомлюється.
10. Для ручної роботи не вистачає фізичних сил.
11. Млявий, безініціативний (у класі).
12. Апатичний, пасивний, неухважний.
13. Часто спостерігаються раптові і різкі спади енергії.
14. Рухи уповільнені.
15. Занадто апатичний, щоб через щось засмучуватися (й, отже, ні до кого не звертається по допомогу).
16. Погляд «тупий» і байдужий.
17. Завжди ледачий і апатичний в іграх.
18. Часто мріє наяву.
19. Говорить невиразно, бурмоче.
20. Викликає жалість (пригнічений, нещасний), рідко сміється.

III. 3 – заглиблення в себе.

Уникнення контактів із людьми, самоусунення. Захисні установки відносно будь-яких контактів із людьми, неприйняття виявленого до нього почуття любові.

1. Абсолютно ніколи ні з ким не вітається.
2. Не реагує на вітання.
3. Не виявляє дружелюбності і доброзичливості до інших людей.
4. Уникає розмов («замкнутий у собі»).
5. Мріє і займається чимось іншим замість шкільних занять (живе в іншому світі).
6. Зовсім не виявляє інтересу до ручної роботи.
7. Не виявляє інтересу до колективних ігор.
8. Уникає інших людей.
9. Тримається на відстані від дорослих, навіть тоді, коли чимось уражений або в чомусь підозрюється.
10. Повністю ізолюється від інших дітей (до нього неможливо наблизитися).
11. Справляє таке враження, ніби цілком не помічає інших людей.
12. У розмові проявляє тривогу, збивається з теми розмови.
13. Поводиться як «сполохана тварина».

IV. ТВ – тривожність у ставленні до дорослих.

Занепокоєння і невпевненість у тому, чи цікавляться нею дорослі, чи люблять її. Симптоми 1-6 – дитина намагається переконатися, чи «приймають» і чи люблять її дорослі. Симптоми 7-10 – звертає на себе увагу і перебільшено домагається любові дорослого. Симптоми 11-16 – виявляє велике занепокоєння тим, чи «приймають» її дорослі.

1. Дуже охоче виконує свої обов'язки.
2. Виявляє надмірне бажання вітатися з учителем.
3. Занадто говіркий (надоїдає своєю балакучістю).

4. Дуже охоче приносить квіти й інші подарунки вчителю.
5. Дуже часто приносить і показує вчителю знайдені ним предмети, виконані малюнки, зроблені моделі тощо.
6. Надміру дружелюбний у ставленні до вчителя.
7. Перебільшено й багато розповідає вчителю про свої заняття в сім'ї.
8. «Підлизується», намагається сподобатися вчителю.
9. Завжди знаходить привід зосередити увагу вчителя на своїй особі.
10. Постійно потребує допомоги і контролю з боку вчителя.
11. Домагається симпатії вчителя. Приходить до нього з різноманітними дрібними справами і скаргами на товаришів.
12. Намагається «монополізувати» учителя (змушує займатися його винятково власною особою).
13. Розповідає фантастичні, вигадані історії.
14. Намагається зацікавити дорослих своєю особою, але не докладає з свого боку ніяких зусиль у цьому напрямку.
15. Надмірно стурбований тим, щоб зацікавити собою дорослих і викликати їхні симпатії.
16. Цілком «усувається», якщо його зусилля не приводять до успіху.

V. ВВ – ворожість у ставленні до дорослих.

Симптоми 1-4 – дитина виявляє різноманітні форми неприйняття дорослих, що може бути початком ворожості або депресії. Симптоми 5-9 – ставиться до дорослих то вороже, то намагається домогтися їхнього доброго ставлення. Симптоми 10-17 – відкрита ворожість, що виявляється в асоціальній поведінці. Симптоми 18-24 – повна, некерована, усталена ворожість.

1. Мінливий у настроях.
2. Винятково нетерплячий, крім тих випадків, коли знаходиться в «гарному» настрої.
3. Виявляє завзятість і наполегливість у ручній роботі.
4. Часто буває в поганому настрої.
5. При відповідному настрої пропонує свою допомогу або послуги.
6. Коли про щось просить учителя, то буває іноді дуже сердечним, а іноді – байдужим.
7. Іноді намагається, а іноді уникає вітатися з учителем.
8. У відповідь на вітання може виражати злість або підозрілість.
9. Часом дружелюбний, часом у поганому настрої.
10. Дуже мінливий у поведінці. Іноді здається, що він зумисне погано виконує роботу.
11. Псує суспільну й особисту власність (у будинках, садах, громадському транспорті).
12. Вульгарна мова, розповіді, вірші, малюнки.
13. Неприємний, особливо коли захищається від звинувачень.
14. «Бурмоче під ніс», якщо незадоволений.
15. Негативно ставиться до зауважень.

16. Часом бреше без будь-якого приводу.
17. Був помічений у крадіжці грошей, солодоців, цінних предметів.
18. Завжди на щось претендує і вважає, що несправедливо покараний.
19. «Дикий» погляд. Дивиться «з-під лоба».
20. Дуже неслухняний, недисциплінований.
21. Агресивний (кричить, загрожує, вживає силу).
22. Часто дружить із так званими «підозрілими типами»,
23. Часто краде гроші, солодоці, цінні предмети.
24. Поводиться непристойно.

VI. ТД – тривога у ставленні до дітей.

Тривога дитини щодо прийняття себе іншими дітьми. Часом вона набуває форми відкритої ворожості. Всі симптоми однаково важливі.

1. «Грає героя», особливо коли йому роблять зауваження.
2. Не може утриматися, щоб не «грати» перед навколишніми.
3. Схильний «прикидатися дурником».
4. Занадто сміливий (ризикуює без потреби).
5. Намагається завжди перебувати на стороні більшості. Нав'язується іншим; ним легко управляти.
6. Любить бути в центрі уваги.
7. Грає винятково (або майже винятково) зі старшими за себе дітьми.
8. Намагається зайняти відповідальну посаду, але побоюється, що не справиться з нею.
9. Хвастає перед іншими дітьми.
10. Корчить із себе блазня.
11. Гамірно поводить, коли вчителя немає в класі.
12. Одягається визивно (штани, зачіска – хлопчики; перебільшеність в одязі, косметика – дівчатка).
13. З великою насолодою псує громадське майно.
14. Безглузді витівки в групі ровесників.
15. Наслідуює хуліганську поведінку інших.

VII. А – недостатність соціальної нормативності (асоціальність).

Невпевненість у схваленні дорослих, що виражається в різноманітних формах негативізму. Симптоми 1-5 – відсутність старання сподобатися дорослим. Байдужість і відсутність зацікавленості у добрих стосунках з ними. Симптоми 5-9 у більш старших дітей можуть вказувати на певний ступінь незалежності. Симптоми 10-16 – відсутність моральної педантичності в дрібницях. 16 – вважає, що дорослі недружелюбні, втручаються, не маючи на це права.

1. Не зацікавлений у навчанні.
2. Працює в школі тільки тоді, коли над ним «стоять» або коли його змушують працювати.

3. Працює поза школою тільки тоді, коли його контролюють або змушують працювати.
4. Не сором'язливий, але виявляє байдужість при відповіді на питання вчителя.
5. Не сором'язливий, але ніколи не просить про допомогу.
6. Ніколи добровільно не береться ні за яку роботу.
7. Не зацікавлений у схваленні або в несхваленні дорослих.
8. Зводить до мінімуму контакти з учителем, але нормально спілкується з іншими людьми.
9. Уникає вчителя, але розмовляє з іншими людьми.
10. Списує домашні завдання.
11. Бере чужі книжки без дозволу.
12. Егоїстичний, любить інтриги, псує іншим дітям ігри.
13. В іграх з іншими дітьми виявляє хитрість і непорядність.
14. «Нечесний гравець» (грає тільки для особистої вигоди, обманює в іграх).
15. Не може дивитися прямо в очі іншому.
16. Потайливий і недовірливий.

VIII. Н – невгамовність.

Невгамовність, нетерплячість, нездатність до роботи, що потребує посидючості, концентрації уваги і міркування. Схильність до короточасних і легких зусиль. Уникнення довгострокових зусиль.

1. Дуже неохайний.
2. Відмовляється від контактів з іншими дітьми таким чином, що це для них дуже неприємно.
3. Легко примиряється з невдачами в ручній праці.
4. У іграх зовсім не володіє собою.
5. Непунктуальний, ледачий. Часто забуває або втрачає олівці, книжки, інші предмети.
6. Неврівноважений, безвідповідальний у ручній праці.
7. Нестаранний у шкільних заняттях.
8. Занадто проявляє тривогу, щоб працювати самому.
9. У класі не може бути уважним або тривалий час на будь-чому зосередитися.
10. Не знає, що з собою робити. Ні на чому не може зупинитися хоча б на відносно тривалій проміжок часу.
11. Занадто проявляє тривогу, щоб запам'ятати зауваження або вказівки дорослих.

IX. ВД – ворожість до дітей. (Від ревного суперництва до відкритої ворожості).

1. Заважає іншим дітям в іграх, насміхається з них, полюбляє їх лякати.
2. Часом дуже недоброчинний до тих дітей, які не належать до тісного кола його спілкування.
3. Набридає іншим дітям, чіпляється до них.
4. Свариться, кривдить інших дітей.
5. Намагається своїми зауваженнями створити певні труднощі в інших дітей.

6. Ховає або знищує предмети, що належать іншим дітям.
7. Перебуває переважно в поганих стосунках з іншими дітьми.
8. Чіпляється до більш слабких дітей.
9. Інші діти його не люблять або навіть не терплять.
10. Б'ється невідповідним чином (кусається, дряпається тощо).

Х. ЕН – емоційне напруження.

Симптоми 1-5 свідчать про емоційну незрілість, 6-7 – про серйозні страхи.

8-10 – про прогули та непунктуальність.

1. Грається іграшками, занадто дитячими для свого віку.
2. Любить ігри, але швидко втрачає інтерес до них.
3. Занадто інфантильний у мовленні.
4. Занадто незрілий, щоб прислухатися до вказівок, виконувати їх.
5. Грає винятково (переважно) із більш молодшими дітьми,
6. Занадто тривожний, щоб зважитися на що-небудь.
7. Інші діти чіпляються до нього (він є «цапом відбувайлом»).
8. Його часто підозрюють у тому, що він прогулює уроки, хоча насправді він намагався це зробити раз або два.
9. Часто спізнюється.
10. Йде (втікає) з окремих уроків.
11. Неорганізований, незібраний, розпущений.
12. Поводиться в групі (класі) як сторонній, як знехтуваний іншими.

ХІ. НС – невротичні симптоми.

Гострота їх може залежати від віку дитини; вони також можуть бути наслідком порушення, яке було раніше.

1. Заїкається, запинається. «Важко витягнути з нього слово».
2. Говорить безладно.
3. Часто кліпає.
4. Безцільно рухає руками. Різноманітні «тики».
5. Гриве нігті.
6. Ходить підстрибуючи.
7. Смокче палець (дитина старша 10 років).

ХІІ. С – несприятливі умови середовища.

1. Часто відсутній у школі.
2. Відсутній у школі по кілька днів.
3. Батьки свідомо обманюють, щоб виправдати відсутність дитини в школі.
4. Змушений залишатися вдома, щоб допомагати батькам.
5. Неохайний, «бруднуля».
6. Виглядає так, начебто дуже погано харчується.
7. Значно некрасивіший за інших дітей.

ХІІІ. СР – сексуальний розвиток.

1. Дуже ранній розвиток, чутливість до протилежної статі.
2. Затримки статевого розвитку.

3. Виявляє збочені схильності.

XIV. РВ – розумова відсталість.

1. Сильно відстає у навчанні.
2. «Тупий» для свого віку.
3. Цілком не вміє читати.
4. Величезні прогалини в знаннях елементарної математики.
5. Цілком не розуміє математики.
6. Інші діти ставляться до нього як до дурника.
7. Просто дурний.

XV. Х – хвороби й органічні порушення.

1. Неправильне дихання.
2. Часті простуди.
3. Часті кровотечі з носа.
4. Дихає через рот.
5. Схильність до вушних захворювань.
6. Схильність до хвороб шкіри.
7. Скаржиться на часті болі в шлунку і нудоту.
8. Часті головні болі.
9. Схильність надмірно бліднути або червоніти.
10. Хворобливі, почервонілі повіки.
11. Дуже холодні руки.
12. Косоокість.
13. Погана координація рухів.
14. Неприродні пози тіла.

XVI. Ф – фізичні дефекти.

1. Поганий зір.
2. Слабкий слух.
3. Занадто маленький зріст.
4. Надмірна повнота.
5. Інші ненормальні особливості статури.

Діагностичні можливості та обмеження

Діагностичні можливості.

Досвід використання «Карти спостереження» у роботі психологів дозволяє рекомендувати її в якості важливого інструменту для діагностики дезадаптації дитини в школі. Очевидним плюсом методу є те, що відповідна інформація про дитину може бути отримана як від учителя, який має можливість протягом тривалого часу спостерігати за поведінкою учня у різноманітних ситуаціях (для певних цілей може бути корисно порівняти «Карту спостереження», заповнену на одну дитину різними педагогами), так і від шкільного психолога в тому випадку, якщо він мав можливість достатньо довго спостерігати за дитиною. Особливу

цікавість викликає спільна робота педагога і шкільного психолога по заповненню «Карти спостережень». Така спільна робота дозволяє знайти їм спільну мову як при постановці «діагнозу», так і при упорядкуванні корекційних розвиваючих програм.

Кількаразове заповнення «Карти спостережень», яке фіксує різні етапи роботи з тим або іншим учнем (або з групою учнів), може дати об'єктивні показники ефективності проведеної виховної або психокорекційної роботи. Як відомо, проблема визначення ефективності діяльності шкільної психологічної служби сьогодні стоїть досить гостро, й однією з причин цього є брак необхідних об'єктивних способів визначення наявності або відсутності позитивних зрушень у поведінці й особливостях особистості дітей у ході роботи з ними.

Діагностичні обмеження.

Особливої уваги заслуговує питання про можливість виміру ступеня шкільної дезадаптації. На думку Д. Стотта, використання якогось «коефіцієнта дезадаптації», який можна одержати в результаті суми окремих фрагментів поведінки, може бути дуже обмеженим насамперед тому, що ці фрагменти неоднорідні. Водночас сам Д. Стотт, й інші дослідники застосовували цей коефіцієнт для певних цілей.

5.2. ПРИКЛАД ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ (ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ)»

Клієнтський запит

До шкільного психолога звернулася класний керівник: «Я прийняла цей V клас у листопаді місяці після того, як від нього відмовилась моя попередниця. Ви ж пам'ятаєте це обговорення на педагогічній раді і рішення, яке було прийняте. Я знала, що буде важко, але ж не настільки! Клас некерований зовсім. Уроки прогулюють. І спитати немає з кого, адже його утворили з учнів трьох класів початкової школи. Діти мене не слухають, часто зривають уроки навіть досвідченим учителям. Тому ніхто не хоче йти на заміни. З іншого боку, у класі є чимало «забитих» дітей, яким теж нічим не можна допомогти. Допоможіть налагодити роботу, адже потім буде тільки гірше».

Обов'язкова програма при виконанні завдання

1. *Запропонуйте релевантну форму надання психологічної допомоги.*
2. *У ході психодіагностики як обов'язкову методику використайте «Карту спостереження» Д. Стотта.*
3. *Змодельуйте результати спостереження і встановіть основні чинники, які зумовлюють виникнення проблеми недисциплінованості класу.*
4. *Висновки за результатами дослідження представте у формі консультативної бесіди з класним керівником.*

ХІД РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ

I. ЕТАП ПЕРВИННОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

1.1. Категоріально-термінологічне довизначення проблеми, з якою звернулися до психолога

Психолог (П.): Перед тим, як почати безпосередню роботу з учнями Вашого класу, все ж необхідно зрозуміти, що відбувається в класі.

Класний керівник (К.): Але ж я про все Вам розповіла. Та й на педраді Ви все самі чули від учителів. Можете сходити на кілька уроків і переконалися у правильності моїх слів. Це Вам будь-хто з учителів, які працюють з класом, підтвердять.

П.: Я не сумніваюся, що підтвердять і, можливо, додадуть багато інших «жахливих» деталей. Я навіть думаю, що в окремих характеристиках будуть розбіжності.

К.: Я з Вами не згодна. Вони однакові на всіх у роках в усіх учителів.

П.: Що ж це легко перевірити.

К.: Навіщо перевіряти, коли і так все ясно!? Треба щось робити! Причому терміново, інакше клас зіпсується остаточно!

П.: Згоден щодо необхідності діяти, але не згоден щодо не обов'язковості встановлення причин поганої поведінки. Перед тим як щось змінювати, ми повинні знати, що власне змінювати. Гадаю, що й робота повинна відбуватися не тільки з

усім класом, а в окремих випадках індивідуально.

К.: А хіба моїх оцінок не достатньо?

П.: Мені важко за Вашими оцінками отримати чітке уявлення про основні чинники проблеми. Я почув про багато виявів недисциплінованості, але ще не знаю про повний перелік причин. Може, статися, що ті причини, які Ви вважаєте ключовими, такими не є, а ключовими є ті фактори, яким не надається належна увага.

К.: Що ви маєте на увазі?

П.: Я зовсім не певен, що учнями керує винятково свідоме прагнення псувати стосунки з учителями, не слухатися їх. Можливо, це лише симптом іншої проблеми, коріння якої лежить у міжособистісних стосунках в класі. Це може бути виявом певного протесту, про який учителі просто не знають.

1.2. Формування реалістичних очікувань у людини, яка звернулася за допомогою та визначення напрямків практичної роботи психолога

К.: Скільки часу може зайняти Ваше дослідження? Не хотілося б затягувати з цим.

П.: Це залежатиме і від Вас і від інших учителів, оскільки в основі дослідження лежатимуть Ваші спостереження. Також я проведу соціометричне дослідження, яке дозволить з'ясувати структуру класу, рівень його згуртованості, наявність мікрогруповань.

К.: А якщо хтось з учителів раптом не погодиться на таку роботу? Знаєте, дехто вважає, що не варто у такі речі втручати, псувати стосунки... Батьки, самі знаєте, які тепер! У нас уже були прецеденти.

П.: Але на Ваше сприяння я можу розраховувати?

К.: Авжеж! Я в цьому безпосередньо зацікавлена: мені ж працювати з цим класом і надалі!

П.: Якщо не буде злагодженої співпраці вчителів, не можна розраховувати на позитивний результат.

К.: Я розумію і буду Вам у цьому допомагати.

П.: Разом із тим не варто розраховувати на швидкі результати, адже зміни, які повинні відбутися, є системними для класу. Необхідно набратися терпіння, витримувати тиск з боку класу, адже вони опиратимуться змінам до останнього.

К.: Я згодна, що чудес не буває, але з Вашою допомогою сподіваюсь хоч трохи поліпшити ситуацію в класі.

П.: Гарзд. Тоді наступного разу зустрінемося, коли у мене будуть результати дослідження і обговоримо наступні наші дії.

К.: Дякую, що відгукнулися на прохання.

Напрямок практичної роботи	Обґрунтування
Діагностична робота	Вивчення психолого-педагогічних причин низької дисциплінованості учнів V класу за допомогою «Карти спостереження» Д. Стотта

Консультаційна робота	Бесіда з класним керівником за результатами дослідження причин низької дисциплінованості учнів V класу
-----------------------	--

II. ПЛАНОВО-ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП

2.1. Аналіз власного досвіду виконання подібних завдань при вивченні навчальних дисциплін та проходженні практик

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Основи психологічної практики (практична психологія)	Основи психологічної практики (практична психологія)	Робота практичного психолога в системі освіти	Основні завдання та функції практичної психології в системі освіти. Психологічна служба загальноосвітньої школи. Психологічна профілактика й просвітницька робота. Робота з педагогічним колективом та батьками учнів.
Педагогічна психологія	Психологія виховання та самовиховання	Вивчення психолого-педагогічних проблем	Навички проведення дослідження відповідно до запиту
		Сутність та психологічні механізми виховання в сучасних умовах	Учень як суб'єкт виховання. Психічне здоров'я як результат виховання, причини та наслідки психологічних травм дітей у процесі виховання. Моделі та стилі виховання. Соціально-психологічні проблеми колективу школярів і його виховний вплив. Поняття важковиховуваності. Загальна характеристика девіантної поведінки та акцентуації характеру як причини важковиховуваності. Основні симптоми шкільної психологічної дезадаптації.

Дисципліна	Модуль	Тема	Зміст питань
Організація і планування роботи психолога	Психологічна служба в системі освіти	Специфіка роботи психолога з підлітками та старшокласниками	Психологічні складності підліткового віку. Роль психологічної служби у роботі з підлітками. Шкільна дезадаптація у підлітковому віці. Психологічна допомога підліткам, що мають комунікативні проблеми.
Диференційна психологія	Диференційно-психологічні аспекти навчальної та професійної діяльності	Диференційно-психологічні аспекти навчальної діяльності	Стилі педагогічної діяльності: емоційно-імпровізаційний; емоційно-методичний; розмірковуюче-імпровізаційний; розмірковуюче-методичний. Стилі спілкування і керівництва вчителями учнів: авторитарний; демократичний; ліберальний
		Диференційно-психологічні аспекти педагогічної діяльності	Статеві відмінності у навчально-виховній діяльності. Стилі подачі навчального матеріалу

Назва практики	Зміст завдань
Психодіагностична практика (VII навчальний семестр)	Виконання професійно-орієнтованих завдань, пов'язаних із вирішенням проблем шкільної дезадаптації, міжособистісної взаємодії у шкільних колективах

2.2. Підбір та аналіз літератури та формулювання припущень про причини виникнення проблеми

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
<i>Навчально-методична та довідкова література</i>	
Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога: Учеб. пособие: В 2 кн. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС,	Міжособистісна взаємодія у класі підлітків залежить від соціальних установок, минулого досвіду,

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
1999. – Кн. 1: Система работы психолога с детьми разного возраста. – 384 с.: ил.	особливостей самосприймання, характеру міжособистісних стосунків, ступеня поінформованості одне про одного, ситуаційного контексту тощо.
<i>Фахова періодична література</i>	
Красникова Е.И. Современные подростки – реальные и зримые // Журнал практикующего психолога. – 1997. – № 3. – С. 172-182.	Чим більш консервативні стосунки дорослих і підлітків, тим більш непередбачувана поведінка підлітків. Водночас чим більш неслухняними вони є, тим більш жорсткішою є ставлення до них з боку дорослих.
Пономаренко И.Л. Психологическая характеристика подростков с девиантным поведением // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 4. – С. 1-6.	Виділяють два типи девіантних дітей: 1) з «соціалізованими формами» антисуспільної поведінки, для яких не притаманні емоційні розлади, вони легко пристосовуються до тих соціальних норм антисуспільних груп; 2) з не соціалізованою агресивною анти суспільною поведінкою, мають емоційні розлади. Існує три форми шкільної дезадаптації: 1) деприваційна форма – нездатність побачити в реальній ситуації власну психологічну проблему (причини: деривація, гіперопіка); 2) дезадаптація невротичної природи (причина: непродуктивність процесів адаптації); 3) психопатична форма: демонстративні втечі з дому, вибіркова академічна неуспішність як протест проти конкретного вчителя.
<i>Вузькоспеціалізована література</i>	
Басов М.Я. [Методика психологического наблюдения над детьми] // Хрестоматия по курсу «Метод наблюдения». Учебное пособие для студентов факультетов психологии высших учебных заведений по направлению 521000 – «Психология». – М.: Учебно-методический коллектор «Психология», 2000. – С. 6-78.	Дитина відрізняється від дорослого тим, що постійно перебуває у розвитку. Однак психологічне спостереження може охоплювати не всю особистість, а лише окремі її сторони. Метод спостереження є провідним для педагогів. Спостереження безпосередньо пов'язано з

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
	<p>педагогічним досвідом. Говориться про важливість уміння здійснювати паралельного спостереження. При цьому варто розуміти, що спостереження не можуть мати абсолютної точності. Часто можна спостерігати цілі часові провали у спостереженнях. Необхідно обов'язково дотримуватися чіткої схеми спостереження. Аналізуються особливості фіксації результатів спостереження.</p>
Музика О.О. Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Загальна психологія»// Професійно-орієнтовані завдання з психології / За ред. О.Л. Музики. Навчальний посібник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Житомир, 2010. – С. 24-52.	<p>Наведено опис процедури соціометричного дослідження і приклад використання, методологічні рекомендації й особливості інтерпретації отриманих результатів. Наведені зразки соціограм та соціоматриць.</p>
Регуш Л.А. Практикум по наблюдению и наблюдательности. – СПб.: Питер, 2001. – 176 с.: ил. – (Серия «Практикум по психологии».)	<p>Програма спостереження повинна містити: 1) сформульовану і записану мету і предмет спостереження; 2) визначені об'єкти, які будуть фіксуватися при спостереженні; 3) визначені й описані ситуації, в яких відбуватиметься спостереження; 4) встановлені часові рамки спостереження; 5) визначену форму реєстрації об'єктів спостереження; 6) розроблені або заготовлені бланки спостереження. Наведені приклади схем спостереження, реєстраційних бланків. Приклад використання «Карти спостереження» Д. Стотта.</p>
<i>Internet-джерела</i>	
Карта наблюдений Стотта // http://murzim.ru/nauka/psihologija/psihologija-izuchenija-lichnosti/10539-karta-nablyudeniya-stotta.html	<p>Опис «Карти дослідження» Д. Стотта, особливості фіксації спостереження за картою, інтерпретації результатів дослідження, наведені таблиці</p>

Бібліографічний опис джерела	Основні ідеї та тези, що стосуються проблеми
Карта Стотта // http://visosn.ucoz.ru/load/2-1-0-17	переводу «сирих» балів у відсотки Аналізуються особливості заповнення «Карти спостереження» Д. Стотта вчителем. Обговорюються питання інтерпретації результатів. Зокрема, зазначається, що коли за шкалою «Тривожність по відношенню до дорослих» учні набирають високі бали, то це може свідчити про авторитарний стиль спілкування з ними з боку вчителя.

Припущення щодо причин виникнення проблеми.

Низька дисциплінованість учнів V класу може бути причиною їх загальної шкільної дезадаптації, яка виникла в результаті переходу з початкової ланки школи у середню, незавершеним переструктуруванням відносин у класі, боротьбою за лідерство й уникненням низького статусу.

2.3. Консультація з фахівцями

Потреби у консультації з фахівцями немає. Завдання психологічної діагностики не виходять за межі компетентності психолога.

2.4. Складання розгорнутого плану виконання завдання, підбір методів та аналіз ресурсів

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
Вивчення структури та динаміки внутрішньогрупових стосунків у V класі	Метод соціометрії Я.Л. Морено: визначити рівень групової згуртованості, характер міжособистісних стосунків у групі, структуру неформальних стосунків; ступінь психологічної сумісності окремих членів групи; виявити існування мікрогруп та їх лідерів	Соціометричні картки, заповнені учнями V класу
Дослідження характеру шкільної дезадаптації п'ятикласників	«Карта спостереження» Д. Стотта: визначення домінуючих синдромів шкільної дезадаптації	Карта спостереження, заповнена на учнів учителями-предметниками і класним керівником
Інтерпретація результатів психодіагностики	Складання психологічної характеристики на учнів V класу, які демонструють ознаки	Результати соціометричного дослідження

Етап роботи	Методи та процедури	Необхідні ресурси
	шкільної дезадаптації	(соціоматриця і соціограма) і спостереження
Консультативна бесіда з класним керівником V класу	Обговорення результатів дослідження шкільної дезадаптації і визначення подальших шляхів нівелювання проблеми низької дисциплінованості учнів V класу	Психологічна характеристика на учнів V класу

2.5. Передбачення проблемних моментів

Проблемні моменти	Причини виникнення	Шляхи уникнення
Вчителі-предметники відмовляються заповнювати «Карту спостереження» Д. Стотта	Небажання вступати у можливий конфлікт з батьками дезадаптованих до шкільних умов учнів	Запевнення педагогічних працівників у конфіденційності результатів дослідження
Відсутність деяких учнів під час соціометричного дослідження	Низька відвідуваність навчальних занять через проблем з дисципліною	Індивідуальна робота з відсутніми для збору повної інформації

2.6. Підготовка матеріалів, необхідних для виконання завдання

Для проведення соціометричного дослідження необхідно підготувати соціометричні картки у кількості 28 екземплярів.

Зразок соціометричної картки

Прізвище, ім'я				
Дата дослідження				
№	Питання	Ваш вибір		
		у 1 чергу	у 2 чергу	у 3 чергу
1.	З ким би Ви хотіли сидіти за однією партою?			
2.	Кого б з групи Ви запросили до себе на День народження?			

Для проведення спостереження за п'ятикласниками необхідно підготувати «Карту спостереження» у кількості щонайменше 28 екземплярів (по кількості дітей у класі). Зразок «Карту спостереження» див. вище.

III. ЕТАП ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ

3.1. Збір емпіричних даних

На класній годині було проведено *соціометричне дослідження*. Присутніми

були 18 осіб. Результати решти 10 осіб були отримані впродовж тижня.

Впродовж трьох тижнів класний керівник і троє вчителів-предметників заповнювали «Карту спостереження». Вчителі заповнювали «Карту» на тих учнів класу, яких краще знали. Класний керівник заповнювали «Карту спостереження» на тих осіб, які часто пропускають заняття і про яких вчителі-предметники не мають повної інформації.

3.2. Аналіз та інтерпретація отриманих даних

Аналіз та інтерпретація соціометричного дослідження.

Рівень групової згуртованості у V класі низький – 0, 23. Учнями зроблено лише 56 позитивних, проте 79 негативних виборів, що може свідчити про високий ступінь неблагополучних стосунків, конфліктності у класі. Це безпосередньо підтверджується тим фактом, що учнями здійснено лише 8 взаємних позитивних виборів і 12 взаємних негативних виборів.

У класі тільки одна «соціометрична зірка» – Іллінська Ганна. Внаслідок того, що було зроблено мало позитивних виборів, лише 8 учнів (29%) належать до числа «тих, кому надають перевагу»: Атрощенко Олексій, Гадзенко Надія, Зленко Вадим, Пімінов Василь, Русов Андрій, Сулима Андрій, Ульяновчук Олег, Яковенко Дмитро. 10 учнів (36%) отримали статус «знехтуваних» і ще 10 учнів (36%) є «ізолюваними» і «відторгнутими». Такий високий відсоток «ізолюваних» і «відторгнутих» говорить за те, що, ймовірно, існує значна напруга і конфліктність у стосунках між низькостатусними учнями.

Внаслідок низької кількості взаємних позитивних виборів у класі майже відсутні стійкі мікрогрупи. Стосунки виглядають неструктурованими, нетривкими, спільні інтереси носять ситуаційний характер. Можливо, досі відбувається боротьба за лідерство, особливо між хлопцями, адже «соціометричних зірок» серед них досі не виділилося.

Аналіз та інтерпретація результатів за «Картою спостереження».

Найбільш вираженими симптомокомплексами шкільної дезадаптації у V класі виявились:

- *недовіра до нових людей, речей, ситуацій* (НД): 25% учнів мають сильну вираженість, 14% – дуже сильну вираженість;
- *тривожність у ставленні до дорослих* (ТВ): 21% учнів мають сильну вираженість, 7% – дуже сильну вираженість;
- *ворожість у ставленні до дорослих* (ВВ): 11% учнів має сильну вираженість; 21% – дуже сильну вираженість;
- *невгамовність* (Н): 29% учнів мають сильну вираженість, 14% – дуже сильну вираженість;
- *емоційне напруження* (ЕН): 43% учнів мають сильну вираженість, 11% – дуже сильну вираженість.

Можна припустити, що для великої частини учнів (39%) ситуація переходу до середньої ланки школи є стресовою, і вони досі не адаптувалися до нових умов. Очевидно, далось взнаки те, що при переході до нової ланки були втрачені

сформовані раніше міжособистісні зв'язки з однокласниками. Поява нових однокласників і необхідність пристосовуватися до великої кількості нових учителів створює у них підвищену напругу і не дозволяє сформувати довіру до нової ситуації загалом. П'ята частина учнів (21%) відчують тривожність у ставленні до інших дітей.

З одного боку, це позначається на тому, що майже третина учнів (28%) відчуває тривожність у взаємодії з учителями; з іншого боку, – формує почуття ворожості до них (32%). Вочевидь, що ця частина учнів не відчуває впевненості в тому, що їх «приймають» вчителі. Проблема ж уявного неприйняття компенсується тим, що учні або намагаються бути поміченими своєю галасливістю, або відвертою впертістю і непокорю вчителям. Закономірним результатом цих процесів є те, що 43% учнів виявляють свою невгамовність, нездатність до роботи, непосидючість, втрату концентрації уваги. Зазвичай вони не здатні до прояву вольових зусиль, які є важливими для засвоєння навчального матеріалу, втрачають учбову мотивацію.

Більша половина класу (54%) виявляє певні страхи, які, можливо, є ознакою емоційної незрілості, що призводить до повного чи дискретного ігнорування шкільного життя (наявність прогулів, інші форми протесту).

Серед найбільш дезадаптованих до школи учнів варто відмітити:

1. *Атрощенко Олексій*: дуже сильна вираженість недовіри до нових людей, речей, ситуацій; виражена ворожість до дорослих; невгамовність.

2. *Гудзь Дмитро*: сильна вираженість недовіри, тривожність і ворожість у стосунках з дорослими, а також невгамовність, що, ймовірно, можна пояснити впливом несприятливих умов оточуючого середовища.

3. *Діденко Максим*: дуже сильна вираженість недовіри до нових людей, речей, ситуацій; тривожність і ворожість у стосунках з дорослими та невгамовність у поведінці.

4. *Зленко Вадим*: сильна вираженість недовіри до нових людей, речей, ситуацій; сильно виражена тривожність і ворожість у стосунках з дорослими; тривожність у ставленні до дітей; а також невгамовність, що, ймовірно, можна пояснити впливом несприятливих умов оточуючого середовища.

5. *Ліщук Артем*: дуже сильна вираженість недовіри до нових людей, речей, ситуацій; тривожність і сильно виражена ворожість у стосунках з дорослими; тривожність у ставленні до дітей; недостатня соціальна нормативність поведінки; високий рівень невгамовності та емоційного напруження.

6. *Мізін Олег*: сильна вираженість недовіри до нових людей, речей, ситуацій; невгамовність; сильна ворожість до дітей; є ознаки сильної емоційної напруженості та невротичних симптомів у поведінці.

7. *Мурзин Олександр*: сильна вираженість недовіри до нових людей, речей, ситуацій; тривожність і сильно виражена ворожість у стосунках з дорослими; висока тривожність у ставленні до дітей; невгамовність.

8. *Тарський Артем*: сильна вираженість недовіри до нових людей, речей, ситуацій; сильно виражена ворожість у стосунках з дорослими; тривожність у ставленні до дітей; невгамовність.

Результати дослідження шкільної дезадаптації за «Картою спостереження» Д. Стотта (у відсотках)

№	Прізвище, ім'я	Синдроми шкільної дезадаптації															
		НД	Д	З	ТВ	ВВ	ТД	А	Н	ВД	ЕН	НС	С	СР	РВ	Х	Ф
1.	Атрощенко Олексій	74	10	26	52	74	29	23	67	47	53	9	29	25	0	25	17
2.	Біленко Максим	26	26	32	29	11	10	23	50	33	47	9	29	25	0	6	0
3.	Баранцова Віта	30	13	0	0	13	19	32	58	40	24	18	14	0	0	0	0
4.	Вітюк Олександр	52	16	16	33	26	33	27	25	47	58	27	29	0	0	37	0
5.	Воронюк Анатолій	35	0	32	29	16	48	14	50	54	35	27	14	25	0	25	17
6.	Гадзенко Надія	0	29	5	10	18	0	36	0	54	41	36	29	0	0	0	0
7.	Гудзь Дмитро	57	19	16	52	45	38	27	75	27	24	18	43	25	0	31	17
8.	Діденко Максим	70	19	37	48	71	33	50	67	27	29	9	14	0	0	0	0
9.	Жалюк Володимир	30	48	32	57	29	29	9	25	33	53	9	29	0	0	12	0
10.	Зленко Вадим	48	6	32	76	50	48	23	58	7	35	36	57	25	0	12	0
11.	Іплюченко Тетяна	13	55	11	38	66	14	18	25	60	65	36	14	0	0	31	17
12.	Іплінська Ганна	35	10	11	14	32	24	14	33	40	71	18	29	25	0	19	33
13.	Лабенко Дмитро	9	16	37	19	0	52	9	17	54	35	36	14	0	0	25	0
14.	Ліщук Артем	74	13	26	43	68	57	50	75	40	47	9	29	25	0	0	0
15.	Луценко Тимур	26	19	11	19	13	24	18	33	47	29	36	29	0	0	0	0
16.	Максимчук Артем	17	55	0	24	13	10	32	25	60	24	18	14	0	0	0	17
17.	Мізін Олег	52	0	16	38	58	14	23	50	27	47	55	43	25	0	37	33
18.	Мурзин Олександр	78	19	26	76	79	52	27	58	40	35	27	29	0	0	31	17
19.	Нікітін Владислав	35	13	11	0	32	38	18	25	13	58	9	14	25	0	0	0

20.	Паламарчук Ніна	0	58	32	38	26	19	9	25	40	35	18	14	0	0	12	0
21.	Пімінов Василь	0	26	16	24	18	19	14	17	60	71	36	29	0	0	12	0
22.	Рисіч Анатолій	57	19	0	38	34	38	14	58	47	24	27	14	25	0	37	33
23.	Русов Андрій	26	19	37	0	37	10	18	25	47	58	9	14	0	0	0	0
24.	Стадник Наталія	52	10	16	29	11	0	36	33	27	41	27	29	0	0	25	17
25.	Сулима Андрій	35	55	26	57	13	24	55	8	33	24	9	29	25	0	25	17
26.	Тарський Артем	57	10	0	24	63	57	32	42	33	24	18	14	0	0	0	0
27.	Ульянчук Олег	35	19	16	0	18	10	9	25	54	41	36	14	0	0	0	0
28.	Яковенко Дмитро	26	39	16	19	32	19	36	8	47	47	36	14	25	0	0	33

IV. ЗВІТНО-ПІДСУМКОВИЙ ЕТАП

4.1. Представлення результатів людині, яка звернулася із запитом

Ситуація консультативної бесіди з класним керівником V класу за результатами дослідження.

П.: За цей час я встиг провести два психологічних дослідження, результати яких говорять за те, що учні Вашого класу досі не адаптувалися до нових умов шкільного життя.

К.: У чому це виражається?

П.: У відповідності з результатами спостереження, яке я проводив з допомогою учителів, виявилось, що учні у значній своїй частині, з одного боку, переживають гостру недовіру до нової ситуації та людей (вчителів), а з іншого, – ворожість до дорослих, іноді тривогу у ставленні до них.

К.: Як це тривогу? Мені здавалося, що їм усе байдуже! Вони й уроки прогулюють, а коли й приходять, то часто їх зривають. Яка ж тут може бути тривожність?

П.: Я гадаю, що у такий спосіб вони просто звертають на себе увагу. Велика частина учнів, мабуть, не відчуває, що вчителі їх приймають, помічають. Демонстративна поведінка, упертість – це лише спосіб звернути на себе увагу.

К.: Нічого собі спосіб! Хіба вони не можуть звертати на себе увагу гарною підготовкою до заняття?

П.: Я не певен, що у цьому класі успішне навчання є достатньо вираженою цінністю, щоби змінити стиль спілкування.

К.: А що ж тоді є у цьому класі?

П.: У цьому класі, вочевидь, відбувається жорстка внутрішня боротьба між учнями за більш високий статус. Причому, що характерно, як за високі місця, так і за те, щоб не опинитися з самого низу. Низька дисциплінованість пов'язана саме з цим. Я припускаю, що за рахунок цього вони намагаються самоствердитися.

К.: Це ви про хлопців?

П.: Так, боротьба між ними посилена саме тому, що їх багато. У класі тільки шестеро дівчат і двадцять два хлопці. В ієрархічному плані вони досі неструктуровані. У класі відсутні чітко виражені лідери та відторгнуті. Вони ще ніяк не можуть поділити між собою першість.

К.: Це не я здійснювала поділ класів. Так сталося, тому що з цього класу намагалися зробити математичний. Тому тут так багато хлопців.

П.: Ситуація з такою статевою диференціацією не сприяє згуртованості класу. Це вже очевидно. У класі тільки один лідер. І це – дівчинка. Іллінська Ганна.

К. (здивовано): Іллінська? Ніколи б не подумала. Я гадала, що у них лідером є Діденко Максим.

П.: Діденко Максим, до речі, є одним з найбільш дезадаптованих учнів у класі. Проте таких, як він, чимало. Він відчуває тривожність і ворожість до вчителів. Можливо, саме це спричинює те, що у йому притаманна невгамовна, недостатньо соціально нормативна поведінка. Та й у тому, що «соціометричною зіркою» є саме дівчинка, немає нічого дивного. Вона-то, до речі, і є однією з найбільш адаптованих

до навчання, хоча й переживає сильне емоційне напруження. Проте з восьми виборів, які вона отримала, шість були від хлопців. У мене є припущення, що вона таємно подобається багатьом хлопцям у класі. Саме через неї чи інших дівчат між хлопцями відбувається це змагання за першість. Принаймні дівчата цю напругу підсилюють саме тому, що їх мало.

К.: А можна дізнатися, хто з хлопців її обирав?

П.: На жаль, я цього не можу сказати, оскільки це є конфіденційною інформацією. Важливим є інше: дезадаптація в класі має, вочевидь, статеворольовий чинник. Низька дисципліна на заняттях – спроба компенсувати увагу на власній персоні. Хлопці досі не бажають визнавати авторитет одне одного. Можливо, вони тому й віддають перевагу дівчинці, визнають її за лідера, щоби таким чином знизити хлопчачу конкурентність.

К.: Що ж із цим можна зробити? Неможливо ж заново переформувати п'яті класи!

П.: Чому? Це є цілком можливим. Хоча, певно що, адміністрація на це не погодиться.

К.: А як мені бути зі своїм класом? Він же розвалиться – і адміністрація звинувачуватиме мене! Я вже й зараз чую докори, що ситуація у класі ніяк не поліпшилася.

П.: Я не певен, що клас неодмінно розвалиться. Гадаю, що пройде зовсім небагато часу і стосунки природно нормалізуються. Зрештою, ворожість і тривожність у сприйманні вчителів повинні знизитися.

К.: Чому це раптом? Я не бачу приводу для такого оптимізму.

П.: Це тому що напруга в класі вже сягнула апогею. Так довго тривати не буде. Зрештою відбудеться те, що рано чи пізно повинно відбутися: встановлення чіткої ієрархії у стосунках між хлопцями. Хоча я не виключаю, що деякий час це може супроводжуватися бійками.

К.: Це ви мене так готуєте до найгіршого?

П.: Авжеж, Ви повинні розуміти всі ризики цієї ситуації. Я не вважаю бійки неминучими, але їх перспективу оцінюю дуже високо. Просто немає інших механізмів стабілізації відносин між хлопцями.

К.: Що ж нам, чекати бійок склавши руки?

П.: Я б роботу побудував наступним чином. Між хлопцями і дівчатами майже відсутнє безпосередньо дружнє спілкування. І це зрозуміло: хлопці не бажають відкрито демонструвати свою зацікавленість в них, оскільки в такому віці це може бути розцінено як слабкість. Необхідно якимсь чином відновити це спілкування. Я б порадив до цього процесу долучити той клас, де більшість дівчат. Тоді принаймні може виникнути ситуація, коли напруга почне згасати.

К.: Ну це вже схоже на якесь сватовство!

П.: Навпаки, це схоже на нормальне спілкування. Можна, звісно, чекати іншого розвитку подій.

К.: Якого?

П.: Коли хлопці самі почнуть знецінювати дівчат у класі, щоб зменшити

напругу. Але це теж може мати небажані наслідки. Та я б діяв саме так. Для цього можна провести кілька бесід на відповідні теми, тренінг спілкування. Заразом на цьому тренінгу можна спробувати вирішити проблему взаємодії з учителями.

К.: Ну коли Ви так упевнені...

П.: Поки що я бачу лише такий реальний конструктивний шлях вирішення цієї проблеми.

К.: Гаразд, спробуємо.

ЕТАП САМОАНАЛІЗУ, ГРУПОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ ТА САМОРОЗВИТКУ

Підсумкова рефлексія позитивних моментів (що саме вдалося зробити, чого досягти, від чого отримати професійне задоволення).

В процесі виконання професійно-орієнтованого завдання мені вдалося правильно побудувати первинну консультацію, хоча з боку класного керівника відчувалося бажання йти на конфронтацію. Можливо, це було пов'язано з тим, що вона намагалася знайти винного цієї ситуації, адже по суті перед нею поставили важко виконуване завдання. Однак мені вдалося залучити її до співпраці, а також деяких учителів-предметників.

Найбільше проблем відчував з формулюванням гіпотези виникнення проблеми. Результати спостереження хоч і дали чимало корисної інформації про поведінку учнів, однак вони не могли дати відповідь на запитання про її причини. Виявилось, що ознаки дезадаптивної поведінки свідчать, скоріш за все, про абсолютно протилежні їм за змістом причини. Така інтерпретація виявилась дещо несподіваною для класного керівника, що власне і підтвердило мою упевненість у тому, що я стою на вірному шляху. Ключову роль у цьому відіграло соціометричне дослідження, яке дозволило побачити ієрархію стосунків у класі. Зокрема, її відсутність дозволила сформулювати припущення про те, що проблеми з дисципліною криються у її жорсткому встановленню.

Певну проблему могло становити повідомлення результатів дослідження. По-перше, я пам'ятав про конфронтаційний настрій класного керівника, а тому очікував на нього й тепер. По-друге, результати дослідження були до певної міри конфіденційними. Переді мною стояла складна задача: з одного боку, якомога найповніше повідомити результати дослідження, щоби класний керівник розуміла суть проблеми, а з іншого, - не повідомити конкретні показники, що можуть становити предмет конфіденційності. Здається, з цією задачею я справився. Головне, що вдалося, це намітити шляхи вирішення цієї проблеми за допомогою класного керівника.

Програма саморозвитку

Складові навчально-професійних умінь та професійно важливі якості, які потрібно було б розвинути	В чому полягали труднощі	План заходів для саморозвитку	Терміни	Критерії самоконтролю
Доступно пояснювати психологічні терміни	Додаткових елементів до синонімічного ряду потребує поняття «шкільної дезадаптації»	Скрупульозно ознайомитися зі статтею про шкільну ієрархію (http://lurkmore.to/Школьная_иерархия)	лютий 2012	Чітко виписані психологічні характеристики статусної поведінки підлітків, які не психологічним і термінами здатні передати їх специфіку
Визначати міру участі клієнта у роботі над проблемою	Вирішення проблеми шкільної дезадаптації учнів вимагає безпосередньої участі у цьому процесі вчителів	Провести кілька тренінгових занять і семінарів щодо проблеми ефективного спілкування вчителів з підлітками	березень-квітень 2012	Проведено два семінарських і три тренінгових заняття з учителями школи
Професійна уява	Відсутнє чітке бачення вирішення проблеми дезадаптації п'ятикласників	Поставити питання до більш досвідчених колег на найближчому методичному об'єднанні психологів міста	березень 2012	Є чіткий алгоритм вирішення проблеми дезадаптації при переході учнів з початкової ланки у середню

**РОЗДІЛ VI. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ
ЗАВДАННЯМ З КУРСУ «ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ» (Л.М. Фальковська)**

6.1. БАЗОВА МЕТОДИКА ДО КУРСУ «ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ»

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
<p>Групова оцінка особистості – ГОО (В.М. Панфьоров, Е.С. Чугунова)</p>	<p>Панферов В.Н., Чугунова Э.С. Групповая оценка личности // Методы социальной психологии / Под ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семенова. – Л., 1977. – С. 108-120.</p> <p>Морозов С.М. Методы психологического исследования личности учащегося: Учеб. пособие. – К.: УМК ВО, 1992. – С. 28-31.</p>	<p>Методы политических исследований: Учеб. пособие для студентов вузов / К.П. Боришполец. – М: Аспект Пресс, 2005. – 221 с.</p> <p>Авраменко В.Г., Багаева Т.И. Критерий оценки качества методик «ГОЛ» // Социологические исследования. – 1990. – №12. – С.112-115.</p> <p>Лютьчак Е.Р. Метод экспертных оценок как основа построения психологического портрета политика // Актуальные проблемы современной политологии. – М.: Издатель Воробьев А.В., 2010.</p>

Теоретичні засади та історія виникнення

Метод групової оцінки особистості (ГОО) належить до групи методів шкалювання, серед яких найбільш популярними є: семантичний диференціал (Ч. Осгуд), ранжування, тест конструктів (Дж. Келлі), метод парних порівнянь (шкала Терстоуна), сортування, метод експертних оцінок тощо.

Поява групової оцінки особистості в методичному арсеналі соціальної психології пов'язана з прикладними дослідженнями в соціології, що зазвичай проводились на одному об'єкті (підприємство, банк, селище) у короткі терміни з метою соціальної діагностики ситуації, пояснення конкретного явища (процесу) та підготовки практичних рекомендацій.

Історія цього методу вказує на його виникнення не з теорії, а з практики прикладних досліджень в соціології, які не ставили на меті приріст нового знання, відкриття нових теорій: у ньому застосовуються уже відомі знання, оформлені у так звані типові методики, тобто соціальні технології. Методика ГОО, що застосовувалась для оцінки особистих і ділових рис працівників, постає яскравим